

Д.А. Христос
м. Сімферополь

ІНФЛЯЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У НАУКОВИХ ПОГЛЯДАХ КЛАСИКІВ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ: ВІД МЕРКАНТИЛІСТІВ ДО ДАВІДА РІКАРДО

Постановка проблеми. Умови які склалися у другій чверті ХХ століття після періоду Великої депресії 1929–1933 рр., спонукали науковців до пошуку альтернативних класичним принципам впровадження економічної політики держави. Таким чином, на багато десятиліть кейнсівські методи регулювання замінили класичні важелі саморегульованої економіки. Поступово, в умовах відновлення економік країн, глобалізаційних процесів, відповідних чисельних вад кейнсівських методів та інших чинників, (нерідко у синтезі з кейнсівськими поглядами) відбувається відновлення у впровадженні економічної політики класичних поглядів і формуються похідні напрями розвитку економічної теорії та відповідних методів регулювання економіки: монетаризм, школа раціональних очікувань, австрійська економічна школа інше.

Як правило, науковою базою для вирішення проблем грошей для багатьох теч є здобутки класичної кількісної грошової теорії, вагоме місце в якій займає проблема знецінення грошей, тобто інфляція. Звісно, що в умовах панування металізму, термін «інфляція» не використовувався, але дослідження меркантилістами та представниками класичної грошової теорії процесів знецінення грошей у період виникнення інституту цен-

тральних банків і емісії незабезпечених грошей має неабиякий науковий і практичний інтерес у сучасності.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі теоретичні й практичні аспекти інфляційних процесів у наукових здобутках меркантилістів та класиків кількісної грошової теорії висвітлено у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, серед яких варто виділити Марка Блауга [7], Найла Фергюсона [9], В. І. Маєвського [3], Б. М. Кузика [3], В. С. Найдюнова [8], А. Ю. Сменковського [8], А. С. Гальчинського [2], Я. С. Ядгарова [10] та інших.

Невирішеною частиною загальної проблеми є внесок головного представника класичної кількісної грошової теорії Адама Сміта у «суб'єктивні» напрями розвитку економічної теорії, головним з яких є австрійська економічна школа.

Мега дослідження полягає у дослідженні інфляційних процесів у поглядах представників меркантилізму і класиків класичної політичної економії.

Основні результати дослідження. Становлення класичної теорії грошей починається з твердження меркантилістів о необхідності розширення зовнішньої торгівлі задля припливу у країну багатства у золотому й срібному виразі. Але Томас Ман (1571–1641) зауважив, що

надмірне надходження у країну дорогоцінних металів збільшує загальний рівень цін, призводячи до негативних економічних і соціальних наслідків у країні.

У кінці XVII ст. Джон Лок довів, що загальний рівень цін змінюється в залежності від кількості грошей в обігу, таким чином встановивши залежність, яка є базовою для сучасної кількісної теорії грошей.

Важливим для аналізу інфляційних процесів є наступний етап розвитку грошової теорії, пов'язаний з такою суперечливою особистістю як Джон Ло, який за кілька років розвалив фінансову систему Франції, залишивши глибокі рани у колективній свідомості французів на багато десятиліть.

Джон Ло був першою людиною, яка запропонувала заміну збільшення запасу золота й срібла паперовими грошима. Він створив нову грошову теорію, згідно з якою емісія незабезпеченої золотом паперової готівки стимулює ділову активність і збільшує добробут людей. Ло вважав, що дешевий кредит, сам по собі забезпечуючи циркуляцію грошей і товарів, приведе Францію до благоденства через швидкий підйом економіки без інфляції, сприяючи надходженню у казну більших доходів від збору податків і роблячи населення заможним. За твердженням Ло паперові гроші мали незаперечну перевагу перед набившими оскому золотими й срібними монетами, оскільки їх обсяг можна було збільшити або зжати, і цей процес при правильному управлінні повинен привести до нескінченного економічного буму.

Знаходячись під тиском величезних боргів, французький уряд надав Ло можливість використати його теорію на практиці. У 1716 році він заснував приватний банк з правом емісії банкнот, який був незабаром реорганізований у королівський банк. У 1720 році, маючи величезні повноваження над фінансами країни Ло повністю контролював збір податків і емісію грошей.

Надавши кредити уряду і суб'єктам господарювання у величезних обсягах паперовими ліврами, забезпеченими лише земельною власністю і акціями створеної торгової акціонерної компанії (пізніше — іншими борговими зобов'язаннями), Ло створив нечуваний ажіотаж і величезний фінансовий пузир, довівши ріст рівня цін у цьому ж році до 23 % на місяць, а також утворення величезної боргової ями. Така незабезпечена грошова емісія призвела до значного підвищення всіх товарів без виключення. Споживачі почали приховувати золоті і срібні монети, а паперові гроші витрачали що тільки їх отримавши, наочно ілюструючи ефект витіснення надійних грошей ненадійними (закон Грешема).

Соціально-економічні наслідки подібних дій призвели до перенесення тягаря боргової відповідальності і наслідків гіперінфляції на незабезпечені верстви населення і суб'єктів господарювання (торговців і промисловців).

Однак відмітимо «позитивний» вплив гіперінфляції, до якої призвів грошовий експеримент Джона Ло, і який пізніше відзначив Джон Стюарт Міл: це вигреш боржників, у яких є можливість сплати боргів (основної суми та нарахованих відсотків) вже знеціненими паперовими грошима.

Досвід руйнівної грошової політики Ло є наявним прикладом проведення незабезпеченої і неконтрольованої грошової емісії сучасними центральними банками, особливо тими, які не зважаючи на формальну законодавчу незалежність, вдаються до неконтрольованої емісії під політичним тиском.

Враховуючи негативний досвід Джона Ло, ірландський банкір Ричард Кантільон звернув увагу на те, що економічні суб'єкти, які першими отримують «сильні» гроші, тобто знаходяться у «точок входу» грошей в економіку мають низку переваг по відношенню до інших суб'єктів. По-перше, ефект Кантільона проявляється в умовах інфляції й полягає в тому, що економічні агенти, що перебувають ближче всього до точок входу, отримують найбільший вигреш від можливого збільшення пропозиції грошей, оскільки вони купують товари за колишніми цінами, до їхнього підвищення. По-друге, перевага полягає в тому, що стоячи біля точок входу одержувачі сильних грошей першими збільшують свій платоспроможний попит, а значить першими впливають на процес розгортання додаткового попиту на економіку країни, у ході якого приріст сильних грошей утворює приріст грошового агрегату M2. Тому важливо, хто саме утворює групу економічних суб'єктів - перших одержувачів сильних грошей. Є декілька варіантів: бюджетотримувачі і компанії-експортери, які продають валютну виручку на валютних біржах. Але є ще один тип одержувачів сильних грошей

Слід відзначити, що представники австрійської економічної школи (Людвіг фон Мізіс, Фрідріх Хайек, Мюрей Ротбард, Марк Торнтон, Марк Скоузен, Хесус Уерта де Сото та інші) називають ефект Кантільона більш зрозуміло — перерозподільний механізм інфляції, і ми з ними згодні. Крім вищенаведених одержувачів сильних грошей, вони виділяють ще один тип одержувачів. В умовах корумпованої економіки з роздутим адміністративним апаратом і низьким рівнем економічних свобод у представників державної влади різних рівнів виникає спокуса у корупційному розподілі бюджетних коштів через тендерні закупівлі, мікrokредитування і т. ін. Це створює певні безінфляційні переваги для одних, а перерозподільний механізм інфляції у подальшому циклі обігу розподілених таким чином грошей знижує купівельну спроможність вже інфляційних коштів для інших одержувачів. Таким чином створюються умови і стимули для циклічної незабезпеченої і неконтрольованої грошової емісії, а отже і інфляції.

Вагомий внесок у теорію і практику інфляційних процесів вніс Адам Сміт (1723—1790), який є однією з найвидатніших постатей в економічній теорії, головним засновником класичної політичної економії. У 1776 році він створив основний витвір свого життя — «Дослідження о природі і причинах багатства народів» [1], принципи якого і досі широко використовуються урядами провідних західних країн світу у впровадженні економічної політики з ліберальним нахилом. Так, один з найавторитетніших макроекономістів світу, попередній голова ФРС США, Алан Грінспен у своєму фінансовому бестселері [4] відзначив, що на протязі своєї кар'єри державного урядовця вищого рангу, у багатьох питаннях завжди був принциповим послідовником шотландського економіста, аргументувавши це, у деяких випадках, суттєвими вадами кейнсівських методів та патологічною нездатністю використання економетричного аналізу у прогнозуванні фінансових криз. Після світової фінансово-економічної кризи 2007—2009 рр. дослідження [1] набуло нового імпульсу, довівши що аналіз цієї видатної праці далеко не вичерпаний.

Адам Сміт не оминув проблему грошей [1]. Він уважав невірним погляд меркантилістів на гроші як єдине багатство, більше того, він оголосив доцільною заміну срібла й золота паперовими грошима. Поряд із цим він бачив, що на відміну від металевих грошей паперові гроші можуть переповняти канали обігу й знецінюються, тому паперові гроші повинні випускатися банками в обмежених кількостях. Сміт виділяв кредитні гроші й визнавав, що емісія банкнот сприяє зростанню виробництва.

Неабиякий науковий інтерес у поглядах Адама Сміта викликає проблема знецінення грошей, тобто інфляційні процеси. Звісно, що у XVIII сторіччі Сміт не використовував термін «інфляція», але природа інфляційних процесів була розкрита ним досить обґрунтовано. При цьому аналізуючи цінову динаміку, він використовував емпіричний аналіз за сотні років (з 1350 по 1750 рр.).

Інформаційним джерелом його поглядів на проблему знецінення грошей є переважно IV, V, XI глави першої книги, II глава другої книги [1]. Відзначимо, що XI глава першої книги містить історико-економічний аналіз на користь кількісної теорії грошей. А II главу другої книги Сміт спеціально присвятив проблематиці грошей. Саме в ній міститься його крилата фраза: «Гроші — це велике колесо обігу». Слід підкреслити, що автор розглядає гроші, як технічний інструмент для обміну, торгівлі, ставлячи на перше місце їх функцію засобу обігу. Вищевказані глави підкреслюють класичні і кількісні погляди Адама Сміта на проблематику грошей. Але глави IV і V першої книги вчені-економісти, як вітчизняні так і зарубіжні, майже зовсім оминають. При детальнішому їх розгляді бачимо, що причиною цього є суб'єктивний погляд Сміта на проблему знецінення грошей, а саме простежуються джерела сучасної австрійської економічної школи. Нагадаємо ключові постулати австрійської школи:

1) інфляція має перерозподільний механізм, а не «ефект гелікоптера», як вважає кількісна (монетаристська) теорія грошей;

2) головним генератором інфляції вважається центральний банк, а саме механізм часткового резервування;

3) основною перешкодою до регулювання рівня цін є утворення монополій.

Для порівняння тезово відзначимо результати досліджень Адама Сміта на проблему знецінення грошей.

По-перше, збільшення обсягів золотих або срібних монет у господарському обігу викликає підвищення цін (елементи кількісного аналізу).

По-друге, простежується прямий зв'язок між проблемою управління державним боргом і інфляційними процесами. Зменшення урядом реальної вартості грошей над номінальною за допомогою різноманітних засобів, ставить в скрутне становище кредиторів, тим самим знижуючи у перспективі довіру до уряду, ще більше розкручуючи боргові і інфляційні проблеми.

По-третє, основним інструментом у генеруванні інфляційних процесів у руках уряду є монетний двір (аналогія з сучасними центральними банками у представників австрійської школи), котрий вдається до неконтрольованої емісії грошей.

В-четвертих, осередком інфляційних процесів Сміт вважає проблему створення монополій і забезпечення умов вільної конкуренції. Неодмінною умовою для того,

щоб економічні закони діяли, є по переконанню Сміта, вільна конкуренція. Тільки вона, вважає він, може залишити учасників ринку влади над ціною, і чим більше продавців, тим менш імовірен монополізм, тому що, за словами вченого, монополісти, підтримуючи постійну нестачу продуктів на ринку й ніколи не задовольняючи повністю діючий попит, продають свої товари набагато дорожче природної ціни й піднімають свої доходи.

На захист ідеї вільної конкуренції Адам Сміт засуджує виняткові привілеї торговельних компаній, вважаючи, що вони (закони) обмежують ринок праці, мобільність робочої сили й масштаби конкурентної боротьби. Він також переконаний, що як тільки представники того самого виду торгівлі й ремесла збираються разом, їхня розмова рідко не закінчується змовою проти громадськості або якою-небудь угодою про підвищення цін.

Таким чином, аналіз інфляційних процесів у Адама Сміта має всебічний характер, слугувавши виникненню не тільки класичної і кількісної (монетаристської) позиції, а й суб'єктивних концепцій, переважно серед представників австрійської економічної школи (Менгера, Бем-Баверка, Мізіса, Хайєка, Ротбарда, де Сото).

Ідеї Адама Сміта у багатьох питаннях аналізу проблем грошей розвинув інший представник класичної політичної економії Давід Рікардо (1772–1823).

Як прихильник металізму, Рікардо викладає теорію грошового металу. Такий підхід зовсім не суперечить кількісній теорії грошей. За умов безперешкодного карбування і переплавлення монет кількість грошей у довготривалому періоді справді визначатиметься витратами на видобування золота. Якщо вартість грошей в обігу перевищить витрати на його видобування, то золотодобувна галузь дістане стимули до виробництва і постачатиме більше золота для карбування монет, а в іншому разі добування золота скоротиться і гроші переплавлятимуться для інших цілей. Таким чином, вартість грошей контролюється витратами на їхнє виробництво, а рівень цін відображає мінову вартість самого грошового товару. Однак унаслідок великого запасу золота і срібла темпи поточного видобування в золотих і срібних копальнях фактично мають незначний вплив на вартість грошей. У цьому розумінні металічна теорія вартості грошей не має великого значення для розв'язання проблем теорії грошей. Упродовж 1797–1819 рр. Британія користувалася не золотом, а неконвертованим паперовим грошовим стандартом. Оскільки витрати на виробництво паперових грошей надто малі, щоб контролювати їхню кількість, то вартість грошей за таких умов майже повністю визначається їхньою кількістю, тобто в кінцевому підсумку банківською політикою. Отже, класична теорія вартості грошей у короткотривалому періоді — це кількісна теорія для металічних і паперових грошей, тимчасом як теорія на основі виробничих витрат призначалася лише для металічних грошей у довготривалому періоді.

У 1797 р. війна з Францією призвела до зупинення платежів повноцінними грошима: Англійський банк був уповноважений відмовлятися від сплати золотом за свої банкноти. Неконвертованість цих банкнот припала на роки війни, які вимагали значних грошових переказів союзникам Сполученого Королівства і широкомасштабних державних позик. Крім того, нехарактерний ряд

неврожайних років призвів до надмірного імпорту пшениці, що мало небажаний вплив на платіжний баланс. Ціни зростали поволі, і золото оцінювалося на ринку вище, ніж за номінальним офіційним курсом.

За наявності конвертованих паперових грошей не може виникнути ажіо на золото або знизка проти номіналу банкноти. За умови золотого стандарту обмінний курс між двома валютами визначається співвідношенням їхнього золотого паритету з додачею або відрахуванням витрат на обробку і транспортування золота. Ми впевненні, що якщо якась країна обіцяє продавати золото в необмеженій кількості за незмінну ціну, то пропозиція валюти інших країн із зони золотого стандарту стане повністю еластичною в експортних (або верхніх) золотих точках.

Можна зробити висновок що, доки паперові гроші вільно конвертуються у золото, обмінний курс не може опуститися нижче експортної золотої точки, тобто нижче золотого паритету, на величину, що не перевищує витрат на транспортування золота. Якщо надмірна емісія банкнот призводить до знецінення паперових грошей до рівня, нижчого за золотий стандарт, тобто спричиняє падіння обмінного курсу нижче експортної золотої точки, то було б вигідніше вивозити золото, а не купувати іноземні боргові зобов'язання для оплати імпорту. Тоді банкноти подавалися б для оплати золотом, і банки мусили б захищати свої резерви скороченням емісії банкнот. Це спричинило б підвищення вартості грошей, припинення впливу золота і відновлення паритетного обмінного курсу. Тому конвертованість паперових грошей править автоматичну перешкоду для надмірної емісії грошей або інфляції паперових грошей. Однак, якщо паперові гроші стають неконвертованими, то грошова ціна золота все ще визначається обмінним курсом з країнами із зони металічного стандарту, але більше немає автоматичної перешкоди для падіння обмінного курсу нижче металічного паритету, тобто до постійного ажіо на золото відносно банкнот. Однак це не означає, що «ажіо на золото» рівнозначне інфляції вітчизняної валюти за умов її неконвертованості. Назва одного з найвідоміших трактатів Рікардо «Висока ціна золота: доведення знецінення банкнот» (1810) вводить в оману [5]. Навіть за відсутності інфляції іноземні кредити та імпорт зерна можуть створити несприятливий платіжний баланс, тобто падіння мінової вартості фунта стерлінгів нижче, ніж поточна експортна золота точка, і перевищення ринкової ціни золота над його «монетною» ціною. Основна проблема цієї суперечки полягала в тому, чи ажіо на золото відносно паперових грошей свідчить про інфляцію, і якщо це так, то чи вона не пов'язана з нерозсудливою грошовою політикою Англійського банку?

Рікардо очолював «металістів», переконуючи, що Англійський банк випустив надмірну кількість банкнот і цим спричинив інфляцію, або, висловлюючись тодішньою термінологією, «знецінення банкнот». За відсутності довіри до такого рідко використовуваного знаряддя, як індекс цін, треба було довести, що британські ціни зросли порівняно з цінами країн-партнерів. При цьому критерієм для Рікардо було фактично прийняте ажіо на золото. Причиною інфляції виявилася надмірна емісія банкнот Англійським банком; провінційні банки

звільнялися від відповідальності, оскільки їх зобов'язували підтримувати незмінний відсоток своїх резервів у вигляді банкнот Англійського банку, тимчасом як сам Англійський банк не підпадав під подібне обмеження. Рада директорів Англійського банку і противники «металізму» переконували, що неможливо випустити надмірну кількість паперових грошей, навіть неконвертованих, поки нові банкноти випускаються відповідно до обліку надійних короткотермінових векселів. У цьому суть доктрини «реальних переказних векселів»; вона не мала до цього стосунку, оскільки Англійський банк пускав в обіг свої банкноти не тільки за допомогою комерційного обліку векселів, а й за допомогою придбання державних облігацій. «Антиметалісти» в основному наголошували на тому, що умови зовнішньої торгівлі виявилися несприятливими для Англії не через інфляцію внаслідок збільшення грошової маси, а через стан платіжного балансу. На це Рікардо заперечив: якби ціни на внутрішньому ринку не підвищувалися, то пасивний платіжний баланс із невідгідним для Англії обмінним курсом стимулював би експорт і спричинився б до того, що перекази за кордон здійснювалися б у товарному вигляді. Отже, падіння обмінного курсу та ажіо на золото не мали жодного відношення до значного кредитування іноземних держав.

Ці міркування торкаються відмінності у підходах до механізму коригування порушень платіжного балансу. У певному розумінні обидві сторони уникали реальних проблем. Ажіо на золото відносно паперових грошей частково (а може, й переважно) спричинене не надмірною кількістю грошей в обігу або несприятливим платіжним балансом, а спекулятивною втечею від національних грошей і переходом на золото та іноземну валюту. Проте очевидно, що в кінцевому підсумку інфляцію породили державні видатки, а Англійський банк просто відмовлявся визнавати свою відповідальність як центрального банку, дотримуючись думки, що він, лише як перший серед рівних, покликаний пасивно служити «потребам торгівлі» [6]. Тому план Рікардо націоналізувати Англійський банк був з його боку визнанням необхідності чітко визначеної грошової політики головної грошово-кредитної установи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На нашу думку, дослідження проблем грошей представниками меркантилізму і класиками економічної теорії в умовах металізму стосується переважно функціонування повноцінних грошей. Але становлення інституту центрального банку, проблеми міжнародної торгівлі, боргові урядові накопичення й шляхи їх вирішення, створення незабезпечених паперових грошей, відповідні цінові сплески та інше спонукали вчених-економістів класичної доби до проведення досліджень задля вирішення поставлених проблем.

Наукові здобутки меркантилістів й класиків знаходять відображення не тільки у сучасних течіях розвитку економічної теорії, але і у практичному впровадженні економічної політики.

Перспективою подальших досліджень вважаємо доцільність впровадження принципів регулювання інфляційних процесів у сучасності, побудованих, у тому числі на глибоко обґрунтованих положеннях представників меркантилізму й класичної політичної економії.

Література

1. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов : Избранное / Адам Смит. — Эксмо, 2007. — 960.
2. Гальчинський Анатолій. Теорія грошей : навч. посібник / Анатолій Гальчинський. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. — 411 с.
3. Маевский В. И. Роль ОПК в инновационной экономике [Электронный ресурс] / В. И. Маевский, Б. Н. Кузык. — Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/PrProgTex.htm>
4. Гринспен А. Эпоха потрясений: Проблемы и перспективы мировой финансовой системы / А. Гринспен ; пер. с англ. — 3-е изд. — М. : ООО «Юнайтед Пресс», 2010. — 520 с.
5. Христос Д. А. Інфляційні процеси у наукових поглядах Адама Сміта / Д. А. Христос. // Сучасна економічна теорія та пошук ефективних механізмів господарювання. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 березня 2011 року). Сімферополь. — Саки : ПП. «Підприємство Фенікс», 2011. — 417 с.
6. Рикардо Давид. Начала политической экономии и налогового обложения: Избранное / Давид Рикардо. — Эксмо, 2009. — 960.
7. Блауг Марк. Економічна теорія в ретроспективі / Марк Блауг ; пер. з англ. І. Дзюб. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 670 с.
8. Найденов В. С. Инфляция и монетаризм / В. С. Найденов, А. Ю. Сменковский. — Ц. : ОАО «Белоцерковская книжная фабрика», 2003. — 352 с.
9. Фергюсон Н. Восхождение денег / Н. Фергюсон ; пер. с англ. А. Коляндра, И. Файбисовича. — М. : Астрель: CORPUS, 2010. — 431 с.
10. Ядгаров Я. С. История экономических учений : учебник / Я. С. Ядгаров. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : ИНФРА-М, 2004. — 480 с.